

NASILJE NAD ŽENAMA U INTIMNIM PARTNERSKIM ODNOSIMA: KA KOORDINIRANOM MULTISEKTORSKOM PRISTUPU ZAŠTITI I PREVENCIJI

SANELA BAŠIĆ¹

Odsjek za socijalni rad Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Sažetak: Nasilje u partnerskom odnosu, kao najzastupljeniji oblik nasilja nad ženama, obuhvata fizičko, psihološko, ekonomsko i seksualno zlostavljanje, te kontrolirajuća ponašanja. U BiH je prepoznavanje i adresiranje ovog problema proizašlo iz ratnih iskustva seksualnog nasilja, što je potaknulo razvoj prvih usluga za preživjele. Ratifikacijom Konvencije Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici 2013. godine, BiH se obavezala na uspostavu multidisciplinarnog i koordiniranog sistema zaštite. Nadalje, ciljevi održivog razvoja, koji su definirani u Agendi održivog razvoja do 2030. godine, također nude priliku za postizanje obaveza u adresiranju nasilja nad ženama koje su vlade preuzele u mnogim prethodnim deklaracijama, rezolucijama i međunarodnim sporazumima. Međutim, eskalacija nasilja i femicida u posljednjim godinama razotkrila je značajne slabosti institucionalnog odgovora.

Uprkos zakonskim okvirima, izazovi ostaju prisutni u nedosljednoj primjeni zakona, ograničenim resursima za podršku žrtvama, slaboj međuinstitucionalnoj saradnji i koordinaciji institucija, te društvenoj stigmati koja obeshrabruje prijavljivanje nasilja. U radu su analizirani ovi nedostaci, te je predloženo jačanje multisektorskog pristupa, temeljenog na principima zaštite prava žrtva. Prioriteti uključuju povećanje kapaciteta sigurnih kuća, standardizaciju procjene rizika, specijaliziranu edukaciju stručnjaka i integraciju pristupa informiranog traumom u sve usluge podrške radi stvaranja sistema koji omogućava sigurnost i osnaživanje žena, uz unapređenje zakonodavnog okvira i društvene svijesti. Multisektorska saradnja, kontinuirano istraživanje i testiranje novih intervencija ključni su koraci za izgradnju efikasnijeg i pravednijeg sistema zaštite.

Ključne riječi: *rodno zasnovano nasilje; partnersko nasilje; sistem zaštite u zajednici.*

¹ Kontakt e-mail: sanela.basic@fpn.unsa.ba

Abstract: Intimate partner violence is the most widespread form of violence against women and includes physical, psychological, economic, and sexual abuse as well as controlling behavior. In Bosnia and Herzegovina, this problem was recognized and addressed due to the experience of sexual violence during the war, which led to the establishment of the first services for survivors. By ratifying the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence in 2013, BiH has committed to establishing a multidisciplinary and coordinated protection system. In addition, the Sustainable Development Goals set out in the 2030 Agenda for Sustainable Development also provide an opportunity to fulfill the commitments to combat violence against women that governments have made in many previous declarations, resolutions, and international agreements. However, the escalation of violence and femicide in recent years has revealed significant weaknesses in the institutional response.

Despite the legal framework, challenges remain in the inconsistent application of the law, limited resources for victim support, weak inter-institutional cooperation and coordination, and social stigmatization that discourages reporting violence. The paper analyses these shortcomings and proposes the strengthening of a cross-sectoral approach based on the principles of protecting victims' rights. Key priorities include building the capacity of safe houses, standardizing risk assessment, specialized training of professionals, and integrating a trauma-informed approach into all support services, to create a system that ensures the safety and empowerment of women while improving the legal framework and social awareness. Cross-sectoral collaboration, continuous research, and the testing of new measures are important steps towards building a more efficient and equitable protection system.

Keywords: *gender-based violence, intimate partner violence, community protection system.*

Uvod: Nasilje nad ženama – odrednice društvenog konteksta

Prema izvještajima istraživanja iz cijelog svijeta, nasilje nad ženama je raširena, uobičajena i duboko traumatizirajuća pojava s dalekosežnim posljedicama. Nasilje nad ženama i djevojčicama glavna je dimenzija rodne neravnopravnosti širom svijeta (Walby 2005, EIGE, 2018) koje podriva ekonomski život žena, te njihovo punopravno učešće u javnom životu i politici. Nasilje u intimnom partnerskom odnosu je specifičan oblik rodno zanovanog nasilja koje uključuje fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno zlostavljanje (poput fizičkog napada, verbalnog zlostavljanja, prisilnog seksa) i brojna druga kontrolirajuća ponašanja koja imaju za cilj ograničiti slobodu djelovanja žene i staviti je pod kontrolu (Ajduković et al., 2000). Kombinacija fizičkog, psihičkog, ekonomskog i seksualnog zlostavljanja doprinosi lošem fizičkom i reproduktivnom zdravlju žena, povećava rizik od razvoja suicidalnosti, zloupotrebe droga i alkohola, depresije, posttraumatskog stresa, siromaštva, te doprinosi povećanom morbiditetu i smrtnosti kod žena (i kod djece – svjedocima nasilja među roditeljima).

Feministička perspektiva je u kvalitativnom smislu promijenila način na koji konceptualiziramo, operacionaliziramo i istražujemo višeslojne oblike rodno zasnovanog i porodičnog nasilja nad ženama u životnom ciklusu. Ove perspektive doprinijele su širenju fokusa istraživanja izvan psiholoških karakteristika individualnih počinitelja i/ili žrtvi ili porodičnih odnosa, te rekonceptualizaciji muškog nasilja nad ženama kao oblika moći i kontrole, naglašavajući važnost aspekata društvene konstrukcije muškog nasilja nad ženama u odnosu na biologiju ili patologiju pojedinaca ili disfunkcionalnost porodičnih odnosa.

Nadalje, feminističko organiziranje je proizvelo i dramatične promjene u načinu na koji se zlostavljana žene tretira u zakonodavstvu, pravosudnim, zdravstvenim i socijalnim institucijama, te u određenoj mjeri unutar institucija organizirane religije. Stoga bismo se mogli složiti s Hamel i Nicholls (2007) koji, opisujući promjene koje su se dešavale u istraživanjima i praksi intimnog partnerskog nasilja, kažu da evolucija uzima mjesto u oblasti nasilja u porodici.

Autori opisuju povećanu pažnju posvećenu nasilju prema ženama, dinamici nasilja u partnerskom odnosu i porodici, te ograničenu efikasnost modela intervencije. U sličnoj situaciji nalazimo se i danas: postoji bogata literatura razvijena u posljednje četiri decenije koja dokazuje da je intimno partnersko nasilje kompleksan, raznolik problem, ali politika, pružanje tretmana i praksa ne odražavaju u potpunosti naučne dokaze. U razvijenijim društvima, od 70-ih godina 20. stoljeća, kako je rasla društvena svijest, brojnija su i istraživanja koja su pokušavala razumjeti nasilje nad ženama. Ova istraživanja i modeli zaštite koji su iz njega evoluirali, predstavili su intimno partnersko nasilje kao pitanje značenja rodno zasnovanog nasilja konkretno: „Rodno zasnovano nasilje nad ženama znači nasilje koje je usmjereno protiv žene, jer je žena ili što utiče na žene neproporcionalno” (Evropski institut za rodnu ravnopravnost, 2018). Nešto ranije, feminističke istraživačice kao što su Dobash i Dobash (1979, 2004) smatraju da je uzrok intimnog partnerskog nasilja spol, te da se ono treba uvijek proučavati u kontekstu roda i rodnih odnosa moći.

Ovaj model sugerira da muškarci koriste nasilje kao jedan od mehanizama kontrole i dominacije nad ženama; ova kontrola je društvenog i historijskog konstruiranog porijekla, a proizilazi iz rodne nejednakosti i muških privilegija. Kao model za razumijevanje intimnog partnerskog nasilja, pružio je okvir za mnoštvo istraživanja koja su radila sa ženama-žrtvama i muškarcima (često u zatvoru ili zbog obaveznog učešća u programima) – počiniteljima kako se se razumjelo zlostavljanje i smanjio njegov utjecaj na žene. U tom kontekstu, najpoznatiji model rada jeste tzv. Duluth model koji je uspostavljen u Sjedinjenim Američkim Državama 1981. godine u okviru Duluth projekta intervencije protiv nasilja u porodici (Ignjatović, 2011). Ovaj model dizajniran je da zaštiti žene od tiranije nasilnih muškaraca, nastavni plan i program programa zasnovan je na konceptu muške moći i kontrole u odnosima, a njegova centralna karakteristika je tzv. “Točak moći i kontrole” koji je postao prepoznatljiv simbol. Tretman partnerskog nasilja zasnovan je na pretpostavci da je nasilje muškaraca uvijek vođeno moći i kontrolom.

Od 80-ih godina 20. stoljeća, ovaj model je postao dominantan način razumijevanja IPN-a i utjecajan je u istraživanju, politici i praksi, te je i najrasprostranjeniji pristup tretmanu počinitelja u mnogim zapadnim zemljama.

Za razliku od zapadnih zemalja, u kojima se posljednjih decenija kontinuirano razvijaju javne politike i profesionalne prakse za zaštitu i sigurnost pojedinaca u porodici i njihovih osnovnih prava, u kontekstu BiH prepoznavanje nasilja u porodici kao društvenog problema novijeg je datuma. Pojam ‘rodno zasnovanog nasilja’ postao je sastavni dio javnog diskursa tokom rata, jer su ratna silovanja i drugi oblici seksualnog nasilja bili uobičajeni i korišteni kao učinkovito sredstvo za provođenje etničkog čišćenja (Stiglymayer, 1994; Benard, 1994; Hensen, 2000; Snyder et al., 2006; Engle, 2005; Todorova, 2011).

Prema različitim izvorima, broj žrtava ratnog seksualnog nasilja u BiH kreće se između 20.000 i 50.000. Premda je dominantno riječ o ženama različite starosne dobi (djevojčice, odrasle i starije osobe), postoje dokazi o muškarcima - žrtvama ratnog seksualnog nasilja. Nažalost, uprkos tome što je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) u nizu presuda prepoznao i sankcionirao ratna silovanja kao zločin protiv čovječnosti, borba za društveno priznanje i odgovarajuća socijalna prava još traje, a žrtve seksualnog nasilja jedna su od najstigmatiziranijih grupa u društvu.

Masovnost seksualnog nasilja nad ženama u ratu potaknula je razvoj prvih usluga podrške za preživjele. U uvjetima kolapsa zdravstvenog i psihosocijalnog sistema, prvi programi intervencije za žene – žrtve ratnog silovanja, počeli su se razvijati u okviru prve ženske nevladine organizacije u BiH. Organizacija, pod nazivom “Medica Zenica”, osnovana je 1993. godine, na inicijativu međunarodne aktivistice Monike Hauser, koja je ranije vodila stanicu za žene žrtve ratnog seksualnog nasilja (Husić, 2023). Uz podršku međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva pažnja će biti usmjerena i na nasilje u privatnoj sferi, s posebnim naglaskom na zlostavljanje i zemarivanje djece te nasilje nad ženama. Zagovarački napori ovih organizacija dovest će i do razvoja nekusa pravnih i socijalnih politika te servisa podrške za žene koje su preživjele porodično i partnersko nasilje.

U prvoj postratnoj dekadi još je bila snažna nada da će, zajedno s mirom, tranzicija ka liberalnoj demokratiji i tržišnoj ekonomiji donijeti ozdravljenje, oporavak i prosperitet na individualnom i kolektivnom nivou. Međutim, (neo-liberalne) poslijeratne politike društvene rekonstrukcije brzo su rezultirale snažnom društvenom diferencijacijom i porastom društvenih nejednakosti, uključujući i rodnu nejednakost, vodeći u dalju društvenu marginalizaciju žena, nakon nekoliko decenija socijalističke emancipacije. Tako, na primjer, u Izvještaju o humanom razvoju – Socijalna uključenost u BiH - autori ukazuju na nagli porast rodni nejednakosti na svim nivoima, ističući da se radi o „povijesno obrnutoj situaciji koja reflektira povratak patrijarhalnom društvu ukorijenjenom u ratnim aktivnostima i eksploziji radikalnog nacionalizma” (Fetahagić et al., 2007: 23).

Danas, iako čine više od polovine nacionalne populacije, metafora *nevidljive žene* hrvatske spisateljice i feministice Slavenke Drakulić (2018) u potpunosti je primjenjiva na žene u Bosni i Hercegovini. Iskustvo pokazuje da su negativne promjene u sferi rada, kao i dekonstrukcija socijalističke države blagostanja (Bašić, 2017), u kombinaciji s redefiniranjem društvene uloge žena pod utjecajem patrijarhalne i konzervativne ideologije, žene u BiH učinile najvećim gubitnicama tranzicije (Bašić i Miković, 2012).

Rodna neravnopravnost prisutna je u svim segmentima društvenog života: na političkom nivou, žene su isključene iz političke reprezentacije, participacije i donošenja odluka (Popov – Momčinović, 2024); na ekonomskom planu, suočavaju se s rodnom diskriminacijom na tržištu rada (Bašić i Miković, 2012, Bašić i Repovac Nikšić, 2019); na društvenom nivou, izložene su rodno zasnovanom nasilju, kako u javnoj tako i u privatnoj sferi (Petrić, 2019), koje postaje sve okrutnije i učestalo eskalira u femicid.

Rodno zasnovano, porodično i partnersko nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini: obim (razmjere) fenomena

Nedostatak sistemskog praćenja, manjak sveobuhvatnih istraživanja i pouzdanih podataka o nasilju nad ženama u BiH predstavlja ozbiljan problem u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja. Ovaj problem otežava kreiranje efektivnih politika i strategija za prevenciju nasilja, pružanje podrške žrtvama te praćenje efikasnosti poduzetih mjera.

Prva nacionalna studija o prevalenciji i incidenciji nasilja nad ženama, koju su 2012. godine proveli Agencija za ravnopravnost spolova i Ministarstvo za ljudska prava, obuhvatila je reprezentativni uzorak od 3.300 žena, u dobi od 18 do 75 godina, na teritoriji BiH. Istraživanjem su obuhvaćena četiri osnovna tipa nasilja (fizičko, psihološko, ekonomsko i seksualno) u tri socijalna konteksta: partnersko nasilje, nasilje u porodici i nasilje u široj zajednici.

Ključni nalazi istraživanja su pokazali:

- o Gotovo polovina žena (47,2%) iskusila je neki oblik nasilja nakon navršene 15. godine.
- o Najzastupljeniji oblik nasilja je psihološko (41%), zatim fizičko (24,3%) i seksualno (6%).
- o Intimna, porodična sfera predstavlja najveći rizik za žene, jer su u više od dvije trećine slučajeva (71,5%) počinitelji nasilja sadašnji ili bivši partneri ili članovi porodice.
- o Rizične grupe uključuju mlade žene, starije žene, žene slabijeg zdravlja te žene s invaliditetom (Babović et al., 2013).

Godine 2019. objavljeni su podaci OSCE-ove studije “Dobrobit i sigurnost žena – BiH”, provedene na uzorku od 2.321 žene, u dobi između 18 i 74 godine. Istraživanje je koristilo upitnik koji je primijenjen i u istraživanju Evropske unije iz 2012. godine, što omogućava poređenje rezultata u evropskom kontekstu.

Nalazi iz BiH potvrdili su ranije rezultate:

- o Oko 640.000 žena u BiH, gotovo polovina ukupne populacije, iskusilo je neki oblik nasilja, uključujući partnersko i nepartnersko nasilje, uhođenje i seksualno uznemiravanje.
- o Svaka četvrta žena doživjela je psihičko, fizičko ili seksualno nasilje od svoje 15. godine.
- o 36% žena iskusilo je psihičko nasilje od partnera, 28% je bilo seksualno uznemiravano, a 15% je doživjelo fizičko ili seksualno nasilje od partnera ili nepartnera.
- o 134.000 žena iskusilo je fizičko i/ili seksualno nasilje od intimnog partnera (OSCE, 2019).

Objektive studije dosljedno ukazuju da nasilje nad ženama nije sporadična ili slučajna pojava, već sistematski obrazac ponašanja koji uključuje kombinaciju psihološke, seksualne, ekonomske prisile i fizičkog nasilja. Iako su dostupni sistemi podrške, većina žena pogođenih nasiljem nije prijavila zlostavljanje niti tražila stručnu pomoć, što se može pripisati osjećaju stida, ovisnosti o zlostavljaču, te nepovjerenju u institucije (Babović et al., 2013; OSCE, 2019).

Dostupni izvještaji ukazuju na povećanje incidence nasilja među intimnim partnerima tokom pandemije COVID-19 na evropskom nivou (Evropski institut za rodnu ravnopravnost, 2021.). Sličan trend zabilježen je i u Bosni i Hercegovini, gdje je uočen blagi porast slučajeva nasilja u porodici (Grbić Pavović, 2020). Ono što posebno zabrinjava jeste da je partnersko nasilje nad ženama tokom pandemije pokazalo tendenciju eskalacije, postajući sve brutalnije i uključujući pokušaje ubistva (Bašić, 2020). U postpandemijskom periodu situacija se dodatno pogoršala, tako da je samo u prvoj polovini 2024. godine zabilježeno sedam slučajeva femicida.

Međunarodni okvir za prevenciju i zaštitu od rodno zasnovanog, porodičnog i intimnog partnerskog nasilja

Bosna i Hercegovina je potpisnica Istanbulske konvencije (Konvencija Vijeća Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, 2011), koja obavezuje državu na efikasnu borbu protiv nasilja u porodici i zaštitu prava žrtava. Uprkos svojoj složenoj ustavnoj strukturi i kompliciranom procesu donošenja odluka, BiH je bila među prvim državama članicama Vijeća Evrope koje su ratificirale Konvenciju 2013. godine. Time se obavezala da će poduzeti zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala pravni, institucionalni i organizacijski okvir za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava i kažnjavanje počinitelja.

Prema Konvenciji, nasilje nad ženama znači „sva djela rodno uvjetovanog nasilja koja rezultiraju ili bi mogla rezultirati, fizičkom, seksualnom, psihološkom ili ekonomskom štetom ili patnjom žena” (članak 3(a)). Konkretni oblici nasilja navedeni u Konvenciji su: *fizičko i psihičko nasilje, uključujući prijetnje, prisilu i samovoljno oduzimanje slobode, seksualno nasilje i uznemiravanje, uhođenje, prisilni brak, prisilni pobačaj i sterilizacija, zločini počinjeni u ime tzv. čast” i sakaćenje ženskih spolnih organa* (čl. 33–42).

Međutim, Konvencija ne adresira pitanja trgovine ljudima, odnosno ženama i djevojkama te problem zlostavljanju žena u prostituciji i pornografiji, s tim da je nužno istaći da je prvobitno pitanje adresirano zasebnim ugovorom Vijeća Evrope, odnosno Konvencijom o akciji protiv trgovine ljudskim bićima iz 2005. godine.

Ciljevi Konvencije postavljeni su ambiciozno i široko. Glavni cilj jeste eliminacija nasilja nad ženama i zaštita žena od svih oblika nasilja (član 1(a)). Budući da se nasilje nad ženama promatra kao manifestacija nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca i kao diskriminacija žena, Konvencija također ima za cilj uklanjanje diskriminacije žena i osnaživanje žena (član 1(b)).

Konvencija stavlja nasilje nad ženama u kontekst nejednakosti među spolovima i potiče države da se pozabave nejednakošću, kulturnim obrascima i stereotipima o ženama i muškarcima koji potiču nasilje nad ženama i koče politike usmjerene na sprečavanje nasilja i zaštitu žena (član 12(1)).

Uz navedene, Konvencija sadrži i operativne ciljeve koji su formulirani kao integrirane i sveobuhvatne politike protiv nasilja. Temeljno shvaćanje je da se nasilje nad ženama ne može eliminirati izoliranim mjerama, a kamoli samo krivičnim pravom, već zahtijeva sistemske i koordinirane politike i programe u mnogim područjima socijalne politike. U tom kontekstu, član 1(c) zahtijeva izradu “sveobuhvatnog okvira, politika i mjera za zaštitu i pomoć svim žrtvama nasilja nad ženama i nasilja u obitelji”. Ostatak Konvencije objašnjava, definira i propisuje šta bi ti sveobuhvatni okviri i politike trebali značiti u praksi, ali, na konkretnom nivou, države stranke daju sadržaj politikama. Međutim, važno je naglasiti da su se države obavezale izraditi te politike, što je obaveza u skladu s kriterijima koje je Evropsko vijeće za ljudska prava postavilo u svojoj praksi o nasilju nad ženama.

Sveobuhvatni i integrirani pristup Konvencije dalje je specificiran u pristupu ‘tri P’: prevencija (prevention), zaštita (protection) i kažnjavanje (prosecution). Ova razigrana upotreba slova P razvila se u dokumentima o ljudskim pravima tokom godina, a neki dokumenti dodaju druge P, kao što su politike i kazne.

‘P’ za politike može biti najvažnije, budući da bi postavljanje dosljednih politika na nacionalnom nivou trebalo biti nezamjenjivo za ispunjavanje ciljeva Konvencije. Član 7(1) Konvencije kaže: “Stranke će poduzeti potrebne zakonodavne i druge mjere za usvajanje i provedbu učinkovitih, sveobuhvatnih i koordiniranih politika na razini cijele države koje obuhvaćaju sve relevantne mjere za sprječavanje i borbu protiv svih oblika nasilja obuhvaćenih ovom Konvencijom i nude holistički odgovor na nasilje protiv žena“. Također je važno da te politike uključuju sve relevantne aktere, kao što su „vladine agencije, nacionalni, regionalni i lokalni parlamenti i vlasti, nacionalne institucije za ljudska prava i organizacije civilnog društva.” (član 7(3)).

U idealnom slučaju, svi subjekti i agencije koje su uključene u probleme porodičnog nasilja unutar određene zajednice ili regije trebale bi se redovno sastajati i komunicirati da bi razmijenile ideje, planirale strategije, razvile protokole i poticale stalni dijalog međusobno i s javnošću.

Prema članu 7. stav 2., ‘Stranke će osigurati da politike iz stavka 1. stave prava žrtve u središte svih mjera i da se provode putem učinkovite suradnje između svih relevantnih agencija, institucija i organizacija.’ Član 7(3) utvrđuje da će „mjere poduzete u skladu s ovim člankom uključivati, prema potrebi, sve relevantne aktere, poput vlade agencije, nacionalni, regionalni i lokalni parlamenti i vlasti, nacionalne institucije za ljudska prava i organizacije civilnog društva”.

Prema članu 8. “Stranke će dodijeliti odgovarajuće financijske i ljudske resurse za odgovarajuću provedbu integriranih politika, mjera i programa za sprječavanje i borbu protiv svih oblika nasilja obuhvaćenih područjem primjene ove Konvencije, uključujući one koje provode nevladine organizacije i civilno društvo“.

Konvencija, nadalje, potiče saradnju među tim akterima, te se u tom kontekstu države obavezuju na dodjelu potrebnih ljudskih resursa i sredstava za suzbijanje nasilja, uključujući podršku organizacijama civilnog društva (član 9.). Država bi, također, trebala imenovati koordinacijsko tijelo za politike, provoditi temeljno prikupljanje podataka i podržati istraživanja o nasilju nad ženama.

Operativni dijelovi Konvencije podijeljeni su na Prevenција; Zaštita i podrška; Materijalno pravo; Postupci; Migracija i azil.

Prevenција, zaštita i podrška Prevenција nasilja obuhvata opće informativne i obrazovne programe te ciljane programe edukacije za stručnjake. Ovi programi trebali bi poboljšati znanje o nasilju nad ženama i ravnopravnosti. Kao i CEDAW, Istanbulska konvencija uključuje obavezu iskorjenjivanja predrasuda, stereotipa, običaja, tradicije i praksi temeljenih na ideji inferiornosti žena (član 12. stav 1.).

Kultura, običaji, vjera, tradicija ili tzv. “čast” ne smiju se pozivati kao opravdanje za nasilje (član 42.). Obrazovanje se smatra ključnim za eliminaciju nasilja. Nastavni planovi i programi na svim nivoima obrazovanja trebaju pokrivati teme kao što su “ravnopravnost žena i muškaraca, nestereotipne rodne uloge, međusobno poštovanje, nenasilno rješavanje sukoba u međuljudskim odnosima, rodno uvjetovano nasilje nad ženama i pravo na osobni integritet” (član 14.). Svakako, nastavne metode i tačan sadržaj variraju od osnovnog do visokog obrazovanja. Međutim, ova bi obaveza trebala dovesti do sveobuhvatne procjene nastavnih planova i programa u obrazovnim institucijama širom Evrope.

Zaštita i podrška obuhvata usluge žrtvama koje se dijele na opće i specijalizirane usluge. Obaveza pružanja općih usluga znači da tijela i agencije koje mogu doći u kontakt sa žrtvama tokom svojih redovnih aktivnosti moraju imati potrebno znanje i sposobnost da odgovore na potrebe žrtava i da ih upute na specijalizirane službe. Države se također obavezuju pružiti specijalizirane usluge žrtvama (članovi 22-25).

Formulacije su, uglavnom, općenite, ostavljajući konkretan dizajn i sadržaj programa i usluga diskrecijskoj odluci država članica. Također, dizajn ovih programa i usluga naglašava ulogu Grupe stručnjaka za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (GREVIO), tijela kojem je povjereno praćenje provođenja Konvencije. Opća formulacija usluga znači i da bi države trebale razvijati usluge koje pokrivaju cijeli niz oblika nasilja nad ženama. Ovo se ne smije zaboraviti, čak i ako se nekoliko konkretnih primjera usluga tiče nasilja u obitelji, silovanja i seksualnog zlostavljanja, kao što su linija za pomoć žrtvama koja radi 24 sata, skloništa, referalni centri za seksualno nasilje i programi za počinitelje (član 16.).

Pitanje nasilja nad ženama sastavni je dio *Ciljeva održivog razvoja* (United Nations, 2015), koje su Ujedinjene nacije usvojile 2015. godine kao univerzalni poziv na akciju za iskorjenjivanje siromaštva, zaštitu planete i osiguranje mira i prosperiteta do 2030. godine (Ujedinjene nacije, 2015).

U okviru Ciljeva održivog razvoja, nasilje nad ženama se tretira kao ključna prepreka za postizanje rodne ravnopravnosti i održivog razvoja uopće, te se ističe kako eliminacija nasilja nad ženama zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje jačanje pravnog okvira, promoviranje ženskih prava, jačanje ekonomskih mogućnosti i zdravstvenih usluga za žene, te promjenu društvenih normi i ponašanja.

Nasilje nad ženama prepoznato je kao ključno pitanje u kontekstu rodne ravnopravnosti i ljudskih prava i nalazi se u okviru nekoliko ciljeva, ali se najviše ističe u okviru *Cilja 5*: Postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica, u kojem se zagovara eliminacija svih oblika diskriminacije, nasilja i nejednakosti nad ženama i djevojčicama.

Ključni podciljevi koji se direktno bave nasiljem nad ženama uključuju: podcilj 5.2: Eliminacija svih oblika nasilja nad ženama i djevojčicama, u javnoj i privatnoj sferi, uključujući trgovinu ljudima, seksualnu eksploataciju i druge oblike zlostavljanja. Ovaj podcilj prepoznaje širok spektar nasilja, fizičkog, psihičkog, seksualnog i ekonomskog i zalaže se za stvaranje pravnog, institucionalnog i društvenog okvira koji bi omogućio prevenciju i sankcioniranje ovih krivičnih djela; podcilj 5.3: Eliminacija svih štetnih praksi, kao što su dječiji, rani i prisilni brakovi i sakaćenje ženskih genitalija. Ove prakse su oblik rodno zasnovanog nasilja koje direktno utiče na fizičko i mentalno zdravlje žena i djevojčica. Potom, *Cilj 16*: Mir, pravda i jake institucije: Nasilje nad ženama je povezano sa Ciljem 16, koji se fokusira na izgradnju mirnih i inkluzivnih društava. Konkretno, podcilj 16.1 ima u fokusu smanjenje svih oblika nasilja, a nasilje nad ženama, bilo fizičko ili psihičko, prepoznato je kao prepreka izgradnji pravednih i sigurnih zajednica. Nadalje, prepoznato je i pitanje međusektorske povezanosti: nasilje nad ženama nije samo pitanje rodne ravnopravnosti, već ima implikacije na nekoliko dimenzija održivog razvoja i to fokusiranjem na pitanja:

Siromaštva (Cilj 1): Žene koje su izložene nasilju često se suočavaju sa socijalnom isključenošću i ekonomskom nesigurnošću, što može dodatno produbiti siromaštvo.

Zdravlja (Cilj 3): Nasilje nad ženama ima ozbiljne posljedice na fizičko i mentalno zdravlje, uključujući traumu, invaliditet i smrt, kao i povećan rizik od spolno prenosivih bolesti i reproduktivnih zdravstvenih problema.

Obrazovanja (Cilj 4): Nasilje, posebno nad djevojčicama, može ograničiti njihov pristup obrazovanju i osnaživanju putem znanja.

Ekonomije (Cilj 8): Žene koje su izložene nasilju često su isključene s tržišta rada ili su prisiljene da rade u nesigurnim uvjetima, čime se smanjuju njihove mogućnosti za ekonomski napredak i doprinos društvenom razvoju. U decembru 2020. godine Vijeće ministara BiH usvojilo je Okvir za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini (Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, 2020), te dokument pod nazivom Okvir saradnje Bosne i Hercegovine i Ujedinjenih nacija za održiv razvoj – Partnerstvo za održiv razvoj 2021 – 2025, u maju 2021. godine (UN, 2021), obavezavši se, između ostalog, na usklađivanju svog zakonodavstva i politika sa ciljem 5 da bi se osigurali efikasni mehanizmi za prevenciju i borbu protiv nasilja nad ženama, što zahtijeva multisektorska partnerstva i angažman svih nivoa društva, uključujući vlade, nevladine organizacije, međunarodne organizacije, kao i privatni sektor.

Pregled ključnih elemenata domaćeg pravnog i institucionalnog okvira za zaštitu i prevenciju rodno zasnovanog, porodičnog i partnerskog nasilja

Epidemiološki podaci koje imamo mogu djelovati paradoksalno s obzirom na to da već dvije decenije svjedočimo intenzivnim naporima da se problem rodno zasnovanog, porodičnog i partnerskog nasilja nad ženama adresira putem zakonodavstva i javne politike.

Pravni i institucionalni okvir za zaštitu od nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini je složen, odražavajući specifičnu ustavnu strukturu zemlje, koja uključuje dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH) i Republiku Srpsku (RS), kao i Brčko distrikt. Svaki od ovih nivoa vlasti ima vlastite zakone, što dovodi do razlika u zakonodavnom okviru i pristupu zaštiti od porodičnog nasilja.

Iako postoje zajednički principi i pravni akti koji se primjenjuju na cijelom području BiH, provođenje zakona često varira između entiteta.

Nasilje nad ženama inkriminirano je na državnom nivou Zakonom o ravnopravnosti spolova (2003) i Zakonom o zabrani diskriminacije (2010), koji imaju važnu ulogu u stvaranju zakonodavnih pretpostavki za uživanje jednakog nivoa prava i sloboda za žene i muškarce.

Krivičnopravna zaštita je ključna za sprečavanje nasilja u porodici. Osuđivanje i kažnjavanje nasilnika jasno šalje poruku o netoleranciji prema nasilju, čime se doprinosi promjeni društvenih normi. Pored kažnjavanja, pravni okvir ima za cilj rehabilitaciju prestupnika i pružanje zaštite žrtvama. Ovaj pristup naglašava preventivni efekat zakona i njegovu ulogu u smanjenju budućih slučajeva nasilja, kao i osnaživanje žrtava da traže pravdu i sigurnost. U suštini, krivično-pravni sistem ima dvostruku svrhu: zaštita žrtava i resocijalizacija počinitelja. U Federaciji BiH nasilje u porodici tretira se kao krivično djelo prema Krivičnom zakonu FBiH (čl. 222), koji predviđa šest težih oblika krivičnog djela nasilja u porodici, u zavisnosti od težine posljedica nasilja, sredstava i načina izvršenja krivičnog djela, te dobi žrtve, za koja su propisane krivične sankcije: novčane kazna, kazna zatvora i kazna dugotrajnog zatvora za najteži oblik krivičnog djela nasilja u porodici – ubistvo člana porodice koji je prethodno zlostavljan (čl. 122, stav 6). Nasilje u porodici regulirano je i Krivičnim zakonikom RS (čl. 190). Krivični zakonik Republike Srpske prepoznaje nasilje u porodici kao (teško) krivično djelo. Kazne se kreću od novčanih do nekoliko godina zatvora, u zavisnosti od oblika i posljedica nasilja. Nasilje može uključivati fizičko, psihičko, seksualno i ekonomsko zlostavljanje. Ako je djelo učinjeno nad maloletnom osobom, trudnicom ili osobom s invaliditetom, kazne su strožije.

Uz krivično-pravno zakonodavstvo, zakonodavni okvir za zaštitu od nasilja u porodici sadrži i *lex specialis* – zakone o zaštiti od nasilja u porodici, koji su na entiteskom nivou inicijalno usvojeni 2005. godine, kojima se uz naknadne izmjene nastoji osigurati zaštita zdravlja i sigurnosti osoba izloženih nasilju u porodici, sprečavanje porodičnog nasilja i poduzimanje efikas-

nih mjera resocijalizacije i liječenja nasilnih osoba. Ovim zakonodavstvom, između ostalog, utvrđuje se pojam porodice i porodičnih odnosa, definira porodično nasilje, vrste i svrha zaštitnih mjera za počinitelje, način i postupak izricanja zaštitnih mjera, mjere za zaštitu žrtve porodičnog nasilja, te međusobna povezanost uključenih subjekata zaštite. Shodno Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, zaštitne mjere koje se mogu izreći počinitelju porodičnog nasilja uključuju: privremeno lišavanje slobode i zadržavanje; udaljavanje iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora i zabrana vraćanja u taj prostor; zabranu približavanja žrtvi nasilja; zabranu uznemiravanja i uhođenja žrtve nasilja, obavezan psihosocijalni tretman i obavezno liječenje od zavisnosti za počinitelje nasilja (čl. 9), pri čemu je, u skladu s principom hitnosti postupka, policijska uprava dužna predati nadležnom sudu zahtjev za izricanje zaštitne mjere u roku od 12 sati od saznanja za učinjene radnje nasilja prema čl. 7 ovog Zakona. Žrtva nasilja u porodici, prema čl. 31 Zakona ima pravo na osiguravanje osnovnih životnih potreba u pogledu neophodnog zdravstvenog, socijalnog i materijalnog zbrinjavanja i pravo osiguravanja pravne pomoći za rješavanje socijalnog, ekonomskog i drugog statusa. Predviđeno je da se zbrinjavanje žrtve porodičnog nasilja, uz njezin prethodni pristanak, osigura smještajem u sigurnu kuću/sklonište, drugu odgovarajuću instituciju ili u drugu porodicu. Zahtjev za smještaj u sigurnu kuću, koji u pravilu ne može trajati duže od šest mjeseci, podnosi policija ili organ starateljstva. Čl. 39. ovoga Zakona, kojim se nadležnim institucijama nalaže obaveza potpisivanja protokola o saradnji kojim će biti utvrđena međusobna prava i obaveze u postupku prijavljivanja slučajeva nasilja u porodici, pružanja zaštite žrtvama nasilja u porodici, kao i u radu s nasilnim osobama, prepoznaje se da je multisektorski pristup ključan za uspješnu borbu protiv nasilja, jer omogućava bolju saradnju svih subjekata uključenih u zaštitu i podršku žrtvama.

U Republici Srpskoj, s ciljem usklađivanja sa standardima i odredbama Istanbulske konvencije i posljedično unapređenja zaštite žrtava nasilja i efikasnijeg postupanja nadležnih institucija, donosen je 2019. godine Zakon

o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, koji sadrži nekoliko važnih inovativnih zakonskih rješenja. Ovo se najprije odnosi na uvođenje dvije hitne mjere zaštite: udaljavanje nasilnika iz stambenog prostora i zabrana približavanja i kontakta sa žrtvom.

Ove mjere može pokrenuti nadležni policijski službenik, centar za socijalni rad ili žrtva nasilja, a izriču se najkasnije u roku od 24 sata od prijema prijedloga. Na taj način je moguće brzo reagirati da bi se zaštitila fizička sigurnost i emocionalna stabilnost žrtve. Drugo, u zakonu se uvodi institut „osobe od povjerenja“. Riječ je o punoljetnoj osobi koja, iako nije aktivan učesnik u radnjama pravne zaštite, može pružiti moralnu i emocionalnu podršku žrtvi nasilja. Ovaj institut doprinosi da se žrtva osjeća manje sama u teškim trenucima i da dobije dodatnu podršku u procesu prijavljivanja i zaštite od nasilja. Treće, zakon nalaže obaveznu procjenu rizika i upravljanje rizikom, što predstavlja kritičnu tačku u sistemu zaštite žrtava nasilja. Za svaku prijavu nasilja mora se izvršiti procjena rizika, uzimajući u obzir faktore kao što su prethodno nasilje, prijetnje, posjedovanje oružja, psihičko stanje nasilnika i sukobi oko starateljstva nad djecom. Policijski službenici su dužni da, uz izvještaj tužitelju, dostave procjenu rizika. Na ovaj način se nastoji osigurati pravovremena i adekvatna zaštita, jer u mnogim slučajevima femicida prethodi dugotrajno partnersko nasilje, što se moglo spriječiti pravilnom procjenom rizika. Također, zakon predviđa formiranje grupa za koordinaciju i saradnju na lokalnom nivou, što je u skladu s obavezama koje propisuje Istanbulska konvencija. Ove grupe, sastavljene od predstavnika institucija koje pružaju zaštitu žrtvama nasilja, imaju zadatak da koordiniraju aktivnosti, prate provođenje politika i mjera i ocjenjuju njihov učinak. Ovaj multisektorski pristup je ključan za uspješnu borbu protiv nasilja, jer omogućava bolju saradnju svih subjekata uključenih u zaštitu i podršku žrtvama. Ovim izmjenama zakona naglašava se važnost zajedničkog djelovanja svih institucija na lokalnom nivou kako bi se osigurala efikasna zaštita žrtava i spriječili tragični ishodi, poput femicida. Nadalje, postojećim zakonima o zaštiti od nasilja u porodici uveden je i institut obaveznog prijavljivanja, koji nalaže različitim grupama profesio-

alaca – zdravstvenim i socijalnim radnicima, nastavnicima, vaspitačima, te medicinskim i drugim ustanovama i organima, nevladinim organizacijama – te članovima porodice i građanima obavezu prijavljivanja po saznanju o počinjenom nasilju. Nepostupanje po ovoj zakonskoj obavezi smatra se prekršajem, koji podliježe kažnjavanju novčanom kaznom u iznosu od 500 do 3.000 KM.

Inkriminacija porodičnog nasilja prisutna je, direktno ili indirektno, i u entiteskom porodičnom zakonodavstvu. Tako se, npr. čl. 4 Porodičnog zakona FBiH () zabranjuje nasilničko ponašanje bračnog partnera ili bilo kojeg drugog člana porodice; u *Glavi C Prava i dužnosti roditelja i djece* utvrđena je obaveza roditelja/staratelja da se staraju o pravima djeteta, o životu, zdravlju i razvoju osobnosti (čl.124), te pravo djeteta na zaštitu od svih oblika nasilja, zloupotrebe, zlostavljanja i zanemarivanja u porodici (dužnost roditelja je zaštita djeteta i zadovoljavanje njegovih potreba) (čl.127); organ starateljstva dužan je po službenoj dužnosti poduzimati potrebne mjere radi zaštite prava i najboljeg interesa djeteta, a na osnovu neposrednog saznanja ili obavještenja; u direktnoj nadležnosti organa starateljstva (CSR) jeste izricanje dvije mjere porodično-pravne zaštite: upozorenje na propuste u staranju o djetetu (čl.151) i utvrđivanje nadzora nad ostvarivanjem roditeljskog staranja (čl.152), dok su dvije dodatne mjere – (a) oduzimanje roditelju prava da živi s djetetom u slučaju da roditelji, odnosno roditelj s kojim dijete živi ugrožava interes djeteta i u većoj mjeri zanemaruje podizanje, odgoj i obrazovanje djeteta ili ne sprečava drugog roditelja ili člana porodične zajednice da se na ovaj način ponaša prema djetetu ili ako je kod djeteta došlo do većeg poremećaja u odgoju i (b) oduzimanje prava na roditeljsko staranje zbog “grubog zanemarivanja roditeljskih dužnosti i zloupotrebe roditeljskih prava” (čl.153), pri čemu se među razlozima za provođenje ove mjere navodi i tjelesno i duševno nasilje nad djetetom.

Porodični zakon RS ne adresira eksplicitno pitanje porodičnog nasilja, nego se bavi zaštitom djece i propisuje obavezu svih organa, organizacija i fizičkih lica da obavijeste organ starateljstva o statusu dječijih prava, uključu-

jući i nasilje, zlostavljanje, spolno zlostavljanje i zloupotrebu (čl. 13, stav 3); utvrđuje obavezu organa starateljstva poduzimanjem potrebnih mjera zaštite djeteta u slučaju zanemarivanja, zlostavljanja, nasilja i svake druge oblika eksploatacije, uključujući i mjeru oduzimanja roditeljskog prava roditeljima/u koji je napustio ili zlostavlja dijete, zanemario brigu o djetetu i svoje roditeljske dužnosti, u vanparničnom sudskom postupku, pri čemu se fizičko i psihičko nasilje nad djetetom i seksualno iskorištavanje djeteta ubraja u zloupotrebu roditeljskih prava i dužnosti (čl. 106, stav 2).

Od donošenja legislativnog okvira, razvijene su smjernice i protokoli za postupanje različitih subjekata zaštite na lokalnom nivou s ciljem institucionalizacije sistemskog pristupa koji će osigurati intersektorske profesionalne intervencije. Ovakav pristup trebao bi se temeljiti na jasno definiranim procedurama prijavljivanja, kriminalizaciji nasilja, razvoju usluga podrške za žrtve i počinitelje, te preventivnim strategijama (Hrnčić i Bećirović, 2018).

S tim u vezi, u ključne aktere zaštite od nasilja u porodici u zajednici profilirali su se policijski i pravosudni organi, centri za socijalni rad, te sigurne kuće i druge nevladine organizacije. Policija ima presudnu ulogu u prvom odgovoru na prijavljene slučajeve nasilja u porodici, odgovorna je za hitne intervencije, zaštitu žrtava i pokretanje postupaka pred nadležnim institucijama (Cajner Mraović, 2000). Zbog toga se u proteklom periodu intenzivno radilo na provođenju specijaliziranih programa obuke za policijske službenike kako bi prepoznali i adekvatno reagirali na slučajeve porodičnog nasilja. Centri za socijalni rad zaduženi su za pružanje podrške žrtvama, što može uključivati kriznu intervenciju i procjenu rizika, porodična procjena, planiranje brige - izrada plana zaštite i tretmana, osiguranje usluge privremenog smještaja, pružanje usluga (savjetodavni rad) te praćenja i koordinaciju neophodnih usluga između različitih subjekata zaštite (Marunica, 2000). Sudovi su odgovorni da na temelju važećih zakonski propisa: krivično-pravnih, porodično-pravnih i zakona o zaštiti od nasilja u porodici, donose presude u slučajevima nasilja u porodici. U nadležnosti sudova jeste izricanje zaštitnih mjera i krivičnih sankcija prema počiniteljima (Matijević - Vrsaljko, 2000).

Sigurne kuće pružaju žrtvama privremeni smještaj, zaštitu i podršku, što podrazumijeva različite usluge, uključujući hitnu pomoć, emocionalnu i podršku u procesu oporavka. Njihova uloga je ključna u smislu pružanja sigurnog prostora i osnaživanja preživjelih. Nevladine organizacije imaju značajnu ulogu i nudeći usluge kao što su savjetovanje, pravna pomoć i vođenje kampanja za podizanje svesti o problemu nasilja nad ženama i žrtvama nasilja u porodici. Njihov rad često uključuje zagovaranje neophodnih promjena u zakonodavnom okviru i profesionalnim praksama unutar sistema podrške.

Profesionalna i šira javnost stoga je s pravom očekivala da se zaštita žena – preživjelih žrtava partnerskog nasilja – razvija upravo na tragu multisektorskog i multiprofesionalnog pristupa u kojem odgovorne institucije djeluju koordinirano na osnovu jasno definiranih procedura. Međutim, stečeno iskustvo i zastrašujući slučajevi femicida – ubistva prethodno zlostavljanje partnerke - u posljednjoj godini na površinu su iznijeli brojne propuste i ozbiljne nedostatke unutar i između različitih sistemima podrške.

Glavni nedostaci u implementaciji koordiniranog multisektorskog pristupa u zajednici

Iako zakonodavni okvir u Bosni i Hercegovini formalno nudi adekvatnu zaštitu od nasilja u porodici, praksa pokazuje niz ozbiljnih izazova u njegovoj primjeni. Ključni problemi uključuju:

1. Nedostatak dosljedne primjene zakona: Iako zakonski okvir postoji, on se ne primjenjuje u potpunosti i dosljedno. Kazne za nasilnike često su preblage, što šalje poruku da se nasilje u porodici ne shvata dovoljno ozbiljno.
2. Ograničeni resursi za podršku žrtvama i počiniteljima: Subjekti zaštite često rade s nedovoljno sredstava, što ograničava njihov kapacitet da pravilno odgovore na potrebe žrtava, počinitelja i šireg porodičnog sistema.

3. Nedovoljna koordinacija institucija: Rješavanje slučajeva nasilja u porodici zahtijeva saradnju različitih institucija, ali slaba koordinacija otežava pružanje potrebne pomoći.
4. Stigma i nedostatak svijesti: Mnoge žrtve se ne usuđuju prijaviti nasilje zbog straha, stigme i nedovoljne podrške zajednice i institucija.

Nedostatak dosljedne primjene zakona

Krivično gonjenje počinitelja nasilja u porodici trebalo bi ispunjavati više funkcija, uključujući kažnjavanje nasilnika, podizanje svijesti javnosti i promociju nulte tolerancije prema nasilju nad ženama. Međutim, praksa pokazuje značajnu rodnu pristranost u slučajevima nasilja nad ženama. Studije, uključujući onu koju je proveo OSCE-a (2011), na temelju analize 289 sudskih predmeta nasilja u porodici u periodu između 2004. i 2010. godine, otkrile su nekoliko zabrinjavajućih trendova: Prvo, kazne koje se izriču nasilnicima često su ispod minimalnih zakonskih granica, što umanjuje ozbiljnost krivičnog djela u očima javnosti. Drugo, u brojnim slučajevima, sudovi koriste olakšavajuće okolnosti koje direktno potkopavaju ozbiljnost zločina, poput karakterizacije počinitelja kao „ozbiljnog porodičnog čovjeka“ ili „uglednog profesionalca“. Također, žrtve se ponekad okrivljuju za nasilje koje su pretrpjele. Treće, čak i u slučajevima recidiva, sudovi često izriču uvjetne kazne, čime dodatno potkopavaju sistem pravde. Posebno je zabrinjavajuća sudska praksa u slučajevima seksualnog nasilja nad ženama, kada trauma žrtava često nije adekvatno uzeta u obzir. U mnogim slučajevima, tužba žrtve se tretira kao oblik krivice, što je neprihvatljivo (OSCE, 2011., Halilović et al. 2017).

Ograničeni resursi za podršku žrtvama i počiniteljima

Centri za socijalni rad, uz podršku policije, imaju ključnu ulogu u pružanju pomoći žrtvama nasilja u porodici. Njihove odgovornosti uključuju istraživanje i dokumentiranje prijavljenih slučajeva nasilja, procjenu rizika, izradu individualiziranih planova podrške, pružanje socijalnih usluga i psihosocijalne pomoći, kao i koordinaciju i evaluaciju intervencija (Marunica, 2000., Bašić, 2020).

Iako zakoni predviđaju dostupnost ovih usluga, pristup njima često zavisi od toga da li su žrtve prepoznate kao korisnici u sistemu socijalne zaštite.

Ovakva praksa, posebno u Federaciji Bosne i Hercegovine, rezultira neujednačenim pristupom pomoći u različitim regijama, što stvara sistemsku diskriminaciju na teritorijalnoj osnovi. U mnogim kantonima podrška nije adekvatno uspostavljena, posebno tamo gdje žrtve nisu formalno priznate kao korisnici prava, ostavljajući podršku diskreciji lokalnih vlasti (Bašić, 2022). Čak i u većim urbanim područjima, gdje se formalno primjenjuje multisektorski pristup, praksa je često vođena konzervativnim vrijednostima. Iako većinu osoblja u centrima za socijalni rad čine žene, prioritet se često daje očuvanju porodice nauštrb zaštite žrtve, što dovodi do neefikasnih intervencija u slučajevima nasilja.

Iako zakon formalno prepoznaje nasilje u porodici kao kršenje ljudskih prava, u praksi socijalnog rada postoji jaz između zakona i 'prakse zasnovane na pravima' i onoga što je u našem društvenom kontekstu 'prihvatljiva praksa' (Bašić, 2022). Ovaj jaz je posebno uočljiv u procjeni rizika i izradi planova za sigurnost žrtava. U Federaciji Bosne i Hercegovine nedostatak obavezne procjene rizika, zajedno s odgođenim mjerama zaštite, dovodi do ponovnog ugrožavanja žrtava, što je posebno alarmantno u slučajevima dugotrajnog nasilja. Za razliku od FBiH, zakonodavni okvir u Republici Srpskoj predviđa obaveznu procjenu rizika u skladu s Istanbulsom konvencijom. Međutim, nedostatak standardiziranih alata za procjenu rizika otežava sveobuhvatan odgovor na individualne i okolišne faktore rizika (Grevio, 2022).

Nedostatak resursa značajno ograničava specijalizirane usluge kao što su intervencije u kriznim situacijama, SOS linije i psihosocijalna rehabilitacija, koje su često prepuštene organizacijama civilnog društva. Ove organizacije, koje uglavnom imaju podršku međunarodnih donatora, često rade bez dovoljne institucionalne podrške. Sigurne kuće omogućavaju privremeni smještaj i podršku ženama i djeci, ali je kapacitet od 181 kreveta daleko ispod standarda propisanih Istanbulsom konvencijom. Njihova neravnomjerna distribucija, koncentrirana u urbanim centrima, dodatno otežava pristup

ženama u ruralnim područjima. Nedovoljno finansiranje i nepostojanje zvaničnih standarda za pružanje usluga van Republike Srpske dodatno ugrožavaju kvalitet usluga.

Posebno su ugrožene žene migrantice, tražitelji azila i žene s invaliditetom, koje imaju ograničen ili nikakav pristup zaštiti. Takođe, ne postoje adekvatni kapaciteti za pružanje podrške žrtvama seksualnog nasilja (Manjoo, 2013, Grevio, 2022).

Zakonski okvir predviđa psihosocijalni tretman za počinitelje nasilja, ali se ova mjera rijetko primjenjuje, posebno u Republici Srpskoj. Centri za mentalno zdravlje, koji bi trebali da pružaju tretman, nisu u dovoljnoj mjeri obučeni za rad s nasilnicima, jer se rodno zasnovano nasilje ne može tretirati kao mentalni poremećaj. Usprkos tome, nevladine organizacije razvijaju programe za rad s prestupnicima na dobrovoljnoj osnovi. Sigurne kuće poput “Medice Zenica” i “Budućnosti” u Modriči nude individualno savjetovanje i grupe za samopomoć, usmjerene na promjenu obrazaca nasilničkog ponašanja (Grevio, 2022). Iako ovi napori pomažu u sprečavanju recidiva, nedostatak sistemске podrške i mjera štednje koje centre za socijalni rad i sudove pretvaraju u *gate keepere*, prema dostupnim uslugama u zajednici, značajno ograničavaju njihov utjecaj.

Nedovoljna koordinacija institucija

S obzirom na to da nijedna institucija, disciplina ili specijalista ne može posjedovati sva potrebna znanja, vještine i resurse za pružanje odgovarajuće pomoći žrtvama, počiniteljima i članovima porodice, prirodno se nameće multidisciplinarni pristup, koji kombinira stručnost i resurse različitih agencija i stručnjaka kao rješenje za efikasnu intervenciju u slučajevima nasilja u porodici. Ovaj pristup je srž Istanbulske konvencije, koja stavlja prava žrtava u centar intervencija i zahtijeva efikasnu saradnju svih relevantnih institucija. Međutim, u praksi je poštovanje prava žrtava često narušeno zbog loše razmjene informacija između aktera zaštite, čak i kada je zakonodavni okvir jasan i strog.

Ova nedovoljna saradnja otežava sistemsko i sveobuhvatno planiranje zaštite, što je vidljivo u recentnim slučajevima femicida, gdje nije bilo preuzimanja odgovornosti, već međusobnog prenošenja krivice između institucija.

Usvajanje normativnog okvira i razvoj socijalnih politika koje promoviraju jednakost i slobodu, zabranjuju rodnu diskriminaciju i sankcioniraju nasilje u porodici, neophodan je prvi korak ka uspostavi koordiniranog sistema zaštite na nivou zajednice. Protokoli o saradnji u slučajevima nasilja u porodici postavljaju pravni i organizacioni okvir za saradnju različitih institucija, definišu prava i obaveze svih strana, način pružanja zaštite žrtvama i rad s počiniteljima nasilja, uključujući razmjenu informacija i odgovornosti u procesu provođenja postupka rehabilitacije. Međutim, da bi se promijenila stvarnost, gotovo polovine žena u našem društvu, potrebna je ozbiljnija i dosljednija primjena ovih politika u praksi. To uključuje unapređenje rada na identificiranim slabostima u sistemu i stvaranje svijesti o pristupu koji stavlja žrtvu i njena prava na prvo mjesto. Ključna je kontinuirana izgradnja i jačanje kapaciteta svih aktera zaštite na nivou zajednice kako bi se osigurala bolja koordinacija i efikasnija zaštita žrtava nasilja u porodici.

Stigma i nedostatak svijesti: sram kao samoregulirajuća praksa zlostavljanih žena

Istraživanja dosljedno pokazuju da sram igra ključnu ulogu u iskustvima žena koje su pretrpjele rodno zasnovano nasilje. U kontekstu partnerskog nasilja, stid djeluje kao oblik samoregulacije. Foucault je ovaj proces opisao terminom normalizacija, gdje pojedinci prilagođavaju svoje ponašanje društvenim normama (Taylor, 2009; Lawlor i Nale, 2015). Sram oblikuje žensku subjektivnost, jer direktno utječe na način na koji žene percipiraju sebe. Kada se žena stidi, ona sebe doživljava kao nekoga ko je prekršio određenu društvenu normu. U kontekstu nasilja, žene često smatraju da su prekršile norme nametnute nasiljem njihovog muža. Vjerovanje da su oni sami krivi za nasilje koje trpe često ih navodi na šutnju i povlačenje. Stid također odražava i označava društvenu nemoć žena, služeći kao mehanizam kontrole.

Otkrivanje nasilja je neugodno, jer društvene reakcije mogu normalizirati nasilje kao prirodni dio društvenog poretka. Na primjer, žene koje prijave nasilje često osuđuju porodica, prijatelji, pa i same institucije zadužene za pružanje sigurnosti i podrške.

Iako podrška može postojati, direktan angažman se često izbjegava, zbog čega se žene osjećaju odbačeno i ostavljaju utisak da društvo prešutno odobrava nasilje (Virkki, 2007., Gibson i Gouws, 2022).

Štetni efekti samoregulacije kroz stid uključuju skrivanje, izolaciju, poniženje i nisko samopoštovanje. Na primjer, fizički zlostavljane žene se često povlače od očiju javnosti, skrivajući svoje povrede iz straha od presude ili odmazde. Stid djeluje kao regulatorni mehanizam koji vodi izbjegavanju kontakta s drugima i prikrivanju istine o povredama. Njihova šutnja nije samo rezultat srama, već i straha od eskalacije nasilja, čime se dodatno štiti nasilnik.

Čak i kada žene uspiju savladati svoj stid i odluče prijaviti nasilje, često su suočene sa sekundarnom viktimizacijom u institucijama. Zbog trivijalizacije nasilja intimnog partnera, mnoge prijave se ne shvataju ozbiljno. Ovakve situacije ukazuju na hitnu potrebu kontinuirane edukacije policije i stručnjaka iz zdravstvenog i socijalnog sektora, kako bi se unaprijedilo njihovo reagiranje. Ovo bi moglo pomoći u uklanjanju društvene stigme i povratku povjerenja u institucije, te podstaći žene da prijave nasilje i traže podršku. Obrazovanje je takođe ključno za širu javnost. Kampanje usmjerene na podizanje svijesti o borbi protiv mizoginije i promjeni konzervativnih stavova o ulozi žena u društvu neophodne su za razvoj kulture nulte tolerancije prema nasilju nad ženama.

Umjesto zaključka: Možemo li zamisliti novi, drugačiji spektar usluga za žene – žrtve partnerskog nasilja i kako bi mogao izgledati?

Navedeni izazovi u implementaciji zakona i pružanju socijalne zaštite žrtvama nasilja u porodici u BiH ukazuju na potrebu za sveobuhvatnom reformom. Samo sveobuhvatnim promjenama može se postići efikasna zaštita žena od nasilja i osigurati poštovanje njihovih osnovnih ljudskih prava.

Tokom posljednje decenije, na međunarodnom nivou razvijaju se usluge usmjerene na adresiranje traumatskih iskustava žena - preživjelih žrtava partnerskog nasilja, s ciljem smanjenja simptoma i zajedničkog rada prema oporavku.

Ovi pristupi, koji povećavaju svijest i razumijevanje utjecaja traume kod pružatelja usluga, poznati su kao “pristupi informirani traumom” (TIC – trauma-informed care). Ovi pristupi vode pružatelje usluga da intervencije, aktivnosti i ponašanja oblikuju iz perspektive traume, kako bi bolje razumjeli i podržali žrtve. Jedan od najpoznatijih modela TIC je SAMHSA okvir, koji se zasniva na četiri ključne pretpostavke, poznate kao ‘4R’: *realization* - realizacija traume, *recognition* - prepoznavanje znakova traume, *response* - odgovor na traumu kroz principe, te *resist* - otpor retraumatizaciji.

Osnovni principi ovog modela uključuju stvaranje fizičke i emocionalne sigurnosti za žene, izgradnju povjerenja, osnaživanje kroz podršku vršnjaka, saradnju i zajedništvo s korisnicama, te priznavanje kulturnih, historijskih i rodni specifičnosti. Osnaživanje i glas žrtava ključni su u ovom pristupu, pri čemu žene dobijaju pravo izbora i kontrolu nad procesom oporavka.

Uvođenje ovakvih pristupa u rad sa žrtvama nasilja ima za cilj smanjenje nesklada između potreba preživjelih i usluga koje im se pružaju. Integracija ovih principa pomaže pružateljima usluga da bolje odgovore na kompleksne, interseksijske potrebe žena. Također, pristupi koji su informirani traumom naglašavaju važnost dugoročnog oporavka i sprečavanja retraumatizacije.

Kulkarni (2018) predlaže unapređenje TIC pristupa u nekoliko sljedećih koraka: veće uključivanje preživjelih u kreiranje i evaluaciju usluga, stabilizaciju finansiranja, te jačanje saradnje između različitih sektora kako bi se odgovorilo na sveobuhvatne potrebe žena, uključujući pristup stanovanju, zdravstvenoj zaštiti i obrazovanju.

Zaključno, TIC pristup može značajno unaprijediti zaštitu žena od nasilja intimnog partnera, jer omogućava individualizirane, empatične intervencije koje uzimaju u obzir iskustva i identitete preživjelih. Važno je da institucije ne samo formalno prepoznaju nasilje već da ga tretiraju s razumijevanjem složenosti traume, osiguravajući podršku i sigurnost bez retraumatizacije. Multisektorska saradnja, kontinuirana edukacija i proširenje kapaciteta sigurnih kuća ključni su za uspješnu primjenu TIC pristupa.

Trenutna povećana pažnja javnosti, profesionalne i političke zajednice prema rodno zasnovanom nasilju otvara priliku za stvaranje efikasnijeg sistema podrške. Sinergijska mobilizacija akademske zajednice, nevladinih organizacija i vladinih tijela neophodna je za testiranje novih intervencija, provođenje istraživanja i evaluaciju usluga, kako bi se kreirali održivi, sveobuhvatni i koordinirani modeli podrške u zajednici.

Literatura

- o Ajduković, M., Mamula, M., Pečnik, N., Toelle, N. (2000). Nasilje u partnerskim odnosima. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 57-68.
- o Babović, M., Pavlović, O., Ginić, K., Karađinović, N. (2013). *Rasprostranjenost i karaktersitike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Agencija za ravnopravnost spolova BiH (2011).
- o Bašić S., Repovac Nikšić, V. (2019). Ekonomija i rodna ravnopravnost. U: Gavrić, S., Ždralović, A. (ur) (2019). *Rodna ravnopravnost – Teorija, pravo politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 187-202.
- o Bašić, S. (2019). Porodična politika u tranziciji: ka novom familijarizmu. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 6, 1-2, 25-48.
- o Bašić, S. (2019). Rodna ravnopravnost u bosanskohercegovačkoj populaciji: između tradicije i (post)moderniteta. U: Kolenović Đapo, J., Brkić Šmigoc, J. (ur) (2019). *Vrijednosti u BiH – prikaz rezultata Europske studije vrijednosti 2019*. Sarajevo: Fiedrich Ebert Stiftung, 81-97.

- o Bašić, S. (2020). Nasilje djece nad nad roditeljima: konceptualizacija, prevalencija, obilježja žrtve i počinitelja, eksplikacijski modeli i psihosocijalne intervencije. *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, 1, 83-108.
- o Bašić, S. (2020). *Pandemija COVID – 19: rodna perspektiva*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- o Bašić, S. (2022). Pathways to a Rights – Based Paradigm in Social Work: The Case of Bosnia and Herzegovina. U: Krasniqi, V., Mc Pherson, J. (2022). *Human Rights in this Age of Uncertainty – Social Work Approaches and Practices from Southeast Europe*. Cham: Springer, 61-88.
- o Bašić, S., Miković, M. (2012). *Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH – Ženska strana priče*. Sarajevo: Udruženje žene ženama i Friedrich Ebert Fondacija.
- o Benard, C. (1994). Rape as terror: The case of Bosnia. *Terrorism and Political Violence*, 6 (1), 29-43. <https://doi.org/10.1080/09546559408427242>
- o Cajner Mraović, I. (2000). Uloga policije u suzbijanju nasilja nad ženama. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 169-184.
- o Council of Europe (2011). Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, *Treaty Serie No. 210*. <https://rm.coe.int/168008482e>
- o Dobash, R.E., Dobash, R. (1979). *Violence against wives*. New York: Free Press.
- o Dobash, R.E., Dobash, R. (2005). *Domestic Violence Awareness: Action for Social Change*. Atlanta: National Research center on Domestic Violence.
- o Drakulić, S. (2018). *Nevidljiva žena i druge priče*. Zagreb: Fraktura.
- o Engle, K. (2005). Feminism and Its (Dis) Contents: Criminalizing Wartime Rape in Bosnia and Herzegovina. *American Journal of International Law*, 99 (4), 778-816. <https://doi:10.2307/3396669>
- o Evropski institut za rodnu ravnopravnost. (2018). *Gender Inequality Index 2017 – Measurement framework of violence against women*. Luxembourg: Publication Office of the EU.

- o Evropski institut za rodnu ravnopravnost. (2021). *The COVID-19 pandemic and intimate partner violence against women in the EU*. Luxembourg: Publication Office of the EU.
- o Fetahagić, M., Hrabač, B., Memić, F., Ninković, R., Pašalić – Kreso, A., Somun – Krupalija, L., Živanović, M. (2007). *Socijalna uključenost u BiH – Izvještaj o humanom razvoju 2007*. Sarajevo: UNDP.
- o Gibson, J. L., Gouws, A. (2022). *Toward Understanding the Normalization of Gender-Based Violence: Accepted by Exceptions?* <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4098015>
- o Grbić Pavlović, N. (2020). *Nasilje u porodici u doba pandemije. Uticaj preventivnih mjera za korona virus na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Fondacija.
- o Grevio. (2022). *Polazni postupak procjene – Izvještaj o zakonodavnim i drugim mjerama za provedbu odredbi Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)*. Starsbourg: Vijeće Europe. <https://arsbih.gov.ba/grevio-polazni-postupak-procjeneizvjestaj-o-zakonodavnim-i-drugim-mjerama-za-provedbu-odredbi-konvencije-vijeca-evrope-o-sprecavanju-i-borbi-protiv-nasilja-nad-zenama-i-nasilja-u-porodici-istanbuls/>
- o Halilović, M., Watson, C., Huhtanen, H., Socquet – Juglard, M. (2017). *Rodne predrasude u primjeni prava: bosnanskohercegovački i međunarodni pravni okvir*. Sarajevo: Atlantska inicijativa.
- o Hamel, J., Nicholls, T. L. (ur)(2006). *Family Interventions in Domestic Violence: A Handbook of Gender – Inclusive Theory ad Treatment*. New York: Springer Publishing Company.
- o Hansen, L. (2000). *Gender, Nation, Rape: Bosnia and the Construction of Security*. *International Feminist Journal of Politics*, 3 (1), 55-75. <https://doi.org/10.1080/14616740010019848>
- o Hrnčić, Z., Bećirović, F. (2019). *Postupanje u slučajevima nasilja u porodici – Multisektorski odgovor*. Sarajevo: Gender Centar Federacije Bosne i Hercegovine.
- o Husić, S. (2023). *Podrška preživjelim ratnog seksualnog nasilja*. Sarajevo - Zenica: TPO Fondcaija i Medica Zenica.

- o Ignjatović, T. (2011). *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd. Rekonstrukcija Ženski fond.
- o Konvencija o sprječavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 19/13.
- o Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 36/2003, 21/2004, - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 59/2014, 76/2014, 46/2014, 75/2017.
- o Krivični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik*, br. 64/2017 i 104/2018.
- o Kulkarni, (2018). *Intersectional Trauma – Informed Intimate Partner Violence (IPV) Services: Narrowing the Gap between IPV Service delivery and Survivors Needs*, *Journal of Family Violence*, 34 (1), 55-64. <https://doi.org/10.1007/s10896-018-0001-5>
- o Lawlor, L., Nale. J. (ur) (2015). *The Cambridge Foucault Lexicon*. Cambridge: University Press.
- o Manjoo, R. (2013). *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*. United Nations: Human Rights Council. <https://www.refworld.org/reference/countryrep/unhrc/2013/en/47629>
- o Marunica, M. (2000). Uloga centra za socijalni skrb u radu sa ženama žrtvama obiteljskog nasilja. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 185-191.
- o Matijević – Vrsaljko. (2000). Pravna zaštita žena od obiteljskog nasilja. U: Ajduković M., Pavleković, G. (ur) (2000). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, 195-200.
- o OSCE (2019). *Dobrobit i sigurnost žena – Izveštaj o nalazima BiH*. Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi. https://www.osce.org/files/f/documents/e/1/439070_o.pdf
- o OSCE. (2011). *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici – Analiza i preporuke o krivičnopравnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u BiH*. Sarajevo: Organizacija za sigurnost i saradnju u Europi. <https://www.osce.org/files/f/documents/e/b/106971.pdf>

- o Petrić, N. (2019). Rodno zasnovano nasilje. U: Gavrić, S., Ždralović, A. (ur) (2019). *Rodna ravnopravnost – Teorija, pravo politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 219-230.
- o Popov, Momčinović, Z. (2019). Rodna ravnopravnost i politički život. U: Gavrić, S., Ždralović, A. (ur) (2019). *Rodna ravnopravnost – Teorija, pravo politike – Uvod u rodne studije za studentice i studente društvenih nauka u BiH*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 155-170.
- o Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 35/05 i 41/05.
- o Porodični zakon Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 5472002, 41/2008, 63/2014 i 56/2019.
- o Snyder, C. S., Gabbard, W. J., May, J. D., & Zulcic, N. (2006). On the Battleground of Women’s Bodies: Mass Rape in Bosnia-Herzegovina. *Affilia*, 21 (2), 184-195. <https://doi.org/10.1177/0886109905286017>
- o Stiglmayer, A. (Ed.) (1994). *Mass Rape – The War against Women in Bosnia -Herzegovina*. Lincoln/London: University of Nebraska Press.
- o Taylor, D. (2019). Normativity and normalization. *Foucault Studies*, 7, 45-63.
- o Todorova, T. (2011). ‘Giving Memory a Future’: Confronting the Legacy of Mass Rape in Post-conflict Bosnia-Herzegovina,” *Journal of International Women’s Studies*: Vol. 12: Iss. 2, Article 2.
- o Ujedinjene nacije (2021). *Okvir saradnje Bosne i Hercegovine i Ujedinjenih nacija za održiv razvoj – Partnerstvo za održiv razvoj 2021-2025*. Sarajevo: Ujedinjene nacije za Bosnu i Hercegovinu. <https://bosniaherzegovina.un.org/bhs/129388-partnerstvo-za-odr%C5%BEivi-razvoj-okvir-saradnje-bosne-i-hercegovine-i-ujedinjenih-nacija-za>
- o United Nations (2015). *The 2030 Agenda for Sustainable Development*. <https://sdgs.un.org/publications/transforming-our-world-2030-agenda-sustainable-development-17981>

- o Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. (2020). *Okvir za realizaciju ciljeva održivog razvoja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UNDP. <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/publications/okvir-za-realizaciju-ciljeva-odrzivog-razvoja-u-bosni-i-hercegovini>
- o Virkki, T. (2007). Gender, Care, and the Normalization of Violence: Similarities between Occupational Violence and Intimate Partner Violence in Finland. *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 15(4), 220–232. <https://doi.org/10.1080/08038740701646663>
- o Walby, S. (2004). *The Cost of Domestic Violence*. London: Women and Equality Unit.
- o Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH – prečišćeni tekst, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 32/2010.
- o Zakon o zabrani diskriminacije, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 59/09, 66/16.
- o Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 201/2012, 108/2013, 827/2015 i 84/2019.
- o Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 20/2013.